

**Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de Litere**

***IMAGINAREA LIMBII NAȚIONALE ÎN IDEOLOGIA LITERARĂ
ROMÂNEASCĂ MODERNĂ***

- rezumat -

**Conducător științific :
Prof. dr. Ioana Both**

Drd. Muntean Carmen

ABSTRACT: Lucrarea de față își propune o analiză a evoluției limbii române în epoca modernă din perspectiva istoriei culturale a limbii, completată cu achizițiile metodologice ale sociolingvisticii și sociolingvisticii istorice, în încercarea de a inventaria nu modificările lingvistice propriu-zise, ci mai degrabă rolul proceselor de standardizare lingvistică, al politicii lingvistice dominante într-un moment istoric anume, al personalităților literare și culturale. Cu alte cuvinte, am încercat în paginile care urmează o scurtă istorie a imaginarului lingvistic românesc, dar totodată și a proceselor care au contribuit la conturarea acestuia, ținând seama în permanență de felul în care contextul social, istoric sau politic l-a influențat.

CUVINTE CHEIE: limbă națională, naționalism, ideologia limbii, imaginar lingvistic, modernitate, Școala Ardeleană, pașoptism, perioada interbelică.

REZUMAT:

Deși sociolingvistica și, mai apoi, sociolingvistica istorică sunt domenii de studiu deja consacrate în spațiul vest-european și american, am considerat că o aplicare a acestora cazului românesc ar putea conduce la o abordare nouă a istoriei limbii române, studiată până acum mai mult din punctul de vedere al modificărilor formale survenite de-a lungul vremii.

Premisa de la care pornește lucrarea de față este aceea că atitudinile și evaluările care conduc la formarea imaginarului lingvistic influențează evoluția limbii prin natura lor prescriptivă, astfel încât studierea discursurilor dominante despre limbă ale unei anumite perioade au efecte în planul dezvoltării ulterioare a acesteia (exemple în acest sens sunt, în cazul limbii române, discursul latiniștilor și efectele sale asupra reformei alfabetului și a ortografiei, reducerea diversității dialectale pe fondul unei ideologii dominante a unionismului etc.). Astfel, distincția fundamentală pe care am operat-o în scopul elaborării acestei lucrări a fost între limbă privită ca ansamblu de varietăți și limbă văzută ca un construct cultural, permeabilă din punct de vedere ideologic.

În acest sens, am încercat să descriem evoluția ideologiei lingvistice care a influențat standardizarea limbii române în epoca modernă, în strânsă legătură cu ideologia naționalistă, dominantă în paradigma modernității românești. Privită din acest unghi, problematica abordată este cu atât mai demnă de interes în ceea ce privește spațiul românesc, date fiind multiplele incongruențe la nivelul epocilor culturale consacrate, permanenta încercare a elitelor culturale române de a recupera întârzierea față de Occident, „complexele” inevitabile care derivă din acestea și, mai ales, importul ideologiilor europene dominante într-un anumit moment istoric. Fundamentală „neșezare” a culturii române oferă în acest sens un studiu de caz fascinant, în care condițiile istorice, sociale și politice fac din dezbaterile asupra limbii naționale un subiect pasionant.

Circumscrierea locului pe care limba națională îl ocupă în cadrul discursului și mai ales meta-discursului cultural românesc se află într-o strânsă, dacă nu indisolubilă legătură cu ideea *specificului național*. Cristalizat ca temă centrală a polemicilor culturale din perioada interbelică, acest concept este prezent și de-a lungul premodernității și modernității românești, în toate disputele de idei din domenii de altfel variate. De la cronicari la pașoptiști sau interbelici, disputele culturale sunt traversate de firul roșu al încercării de a defini *românitatea*, *românismul* sau *sufletul românesc*. Specificul național vizează atât dezbaterile estetice, cât și pe cele politice și sociologice, fiind indispensabil și în explicarea unor dihotomii care au la bază raportul dintre factorul estetic și cel etic, cultural, social-politic etc.

În acest context, argumentul limbii în definirea specificului național devine unul de maximă importanță. La fel ca și în cazul Germaniei sau Italiei, fărâmițarea teritorial-politică a spațiului românesc își pune amprenta în mod decisiv asupra discursului ideologic naționalist și mai ales a sferei sale argumentative. Dacă în cazul Franței, Angliei sau Spaniei discursul despre limba națională izvorăște din perspectiva unui stat unitar, căruia limba comună îi oferea doar coeziune administrativă și educațională, pentru oamenii de cultură români din zorii modernității limba era însăși sufletul națiunii, esența ireductibilă a românismului.

Folosirea termenului de *imaginare* în titlu se datorează intenției noastre de a examina această problematică dintr-un punct de vedere care să urmărească mai ales caracterul *procesual*, *dinamic* al felului în care reflecția asupra limbii este populată de elemente ale ideologiei naționaliste. Aplicată la climatul României moderne, o asemenea abordare ne oferă posibilitatea

de a determina atât etapele istorice succesive în care această contaminare se produce – pe care intenționăm să le urmărim diacronic –, cât și raportul pe care aceste modificări îl au cu paradigma dominantă a modernității românești.

Date fiind dimensiunile acestui corpus se cerea efectuarea unui foarte precis decupaj tematic, pe care l-am realizat pornind de la felul în care limba română este percepută în fiecare dintre etapele istoriei culturale românești moderne. Dacă în discursul Școlii Ardelene, de exemplu, limba este văzută ca indice de prim rang al naționalității și al prestigiului, prin originea sa latină, în perioada pașoptistă discursul se modifică. Deși limba rămâne inevitabil un argument politic în lupta de eliberare națională, „oamenii începutului de drum” aduc în discursul despre limbă și componenta culturală. Limba trebuie să evolueze pentru a putea deveni limbă de cultură, pentru a putea permite scriitorilor să creeze opere care să propulseze cultura română pe firmamentul european.

În perioada de după 1859, odată cu unirea principatelor, ideologia dominantă devine cea a standardizării. Actului de naștere al statului român îi corespund multiple încercări de a realiza un act oficial de naștere al limbii române, un act intervenționist prin însăși natura sa. Întrebarea majoră a perioadei devine „*cum* trebuie să fie limba română?”, iar filologia epocii își propune să răspundă la această întrebare prin proiecte de dicționar, gramatici și istorii ale limbii, încercând să ofere echivalentul lingvistic al unirii statale. Este o perioadă în care știința limbii începe să prindă contur, nu fără eșecuri și scandaluri de presă răsunătoare – ne referim desigur la *Dicționarul Academic* al lui Massim și Laurian –, îndreptându-se cu toate acestea spre o sincronizare cu ideile europene ale domeniului. Perioada interbelică reprezintă momentul în care discursul despre limbă devine în mod explicit discurs despre limba *literară*, iar ceea ce se încearcă cu precădere este *sinteza*, reliefaarea unei unități și unicități garantată tocmai prin diversitatea limbii.

Desigur, factorul etnic este prezent în fiecare dintre aceste etape, în mod mai mult sau mai puțin explicit, însă interesante sunt proporțiile variabile în care acesta se insinuează în discurs, în funcție de realitățile istorice și sociale ale unei perioade sau alteia.

La nivel general, primele două capitole ale lucrării noastre sunt intenționate ca o bază teoretică ce va servi analizei din următoarele capitole, aplicată pe texte ale modernității românești. Astfel, primul capitol trasează coordonatele principale ale conceptului de „limbă națională”, considerat consubstanțial modernității europene. În perioada de după Evul Mediu, cultura și societatea europeană intră în lunga etapă a modernității, ceea ce determină o serie de schimbări cultural-politice care vor influența în mod decisiv felul în care percepem astăzi ideea de limbă națională. Principalul factor determinant în acest proces a fost apariția ideii de națiune, iar în prima parte a capitolului introductiv am încercat să rezumăm principalele direcții de analiză a acestui concept, respectiv abordarea modernistă, care consideră națiunea consubstanțială modernității și cea etno-simbolistă, care vede în conceptul modern de națiune o recristalizare a celui mai vechi de etnie. Odată stabilite coordonatele apariției ideii de națiune în cultura europeană, cercetarea noastră s-a îndreptat înspre problematica limbii, văzută ca instrument principal de impunere a acestei naționalități. Originând în scrierile romanticilor germani, echivalarea limbă-națiune va deveni din ce în ce mai instrumentală statelor naționale europene. În încheierea primului capitol am prezentat două cazuri extreme ale acestei echivalențe, respectiv procesul de unificare a limbii franceze de după 1789 prin eradicarea intenționată a dialectelor și apariția, la jumătatea secolului al XIX-lea, a unei variante inventate artificial a limbii norvegiene, menită să susțină pretențiile acestora în lupta de eliberare națională.

Capitolul al doilea al lucrării noastre continuă introducerea teoretică prin detalierea câtorva concepte cheie în analiza mecanismelor de ideologizare a limbii și a imaginarului lingvistic. Axându-se pe cercetări extrem de recente, din ultimele trei-patru decenii, acest capitol expune achizițiile conceptuale în analiza dimensiunii sociale a limbii (fenomen investigat pentru prima dată de către formalistii ruși și reluat la începutul anilor '60 odată cu apariția sociolingvisticii ca disciplină academică). Abordarea sociolingvistică a generat o serie de subdomenii de studiu, precum cele referitoare la standardizarea limbii și ideologia subiacentă acestui proces, sociolingvistica istorică (care privilegiază o abordare diacronică în încercarea de a reconstitui pe baza documentelor istorice factorii sociali care au influențat dezvoltarea unei limbi), cât și studiul purismului lingvistic, fenomen specific ideologiei lingvistice, fie ea naționalistă, geografică, de clasă socială etc. Un ultim aspect tratat în acest capitol este

imaginarul lingvistic, ca depozitar al „normelor subiective”, asimilabile judecăților de valoare pe care vorbitorii le fac asupra unei limbi, mai ales prin comparație cu alte limbi.

Odată cu capitolul al treilea al lucrării noastre începe partea propriu-zisă de analiză a evoluției imaginării limbii române ca limbă națională. Date fiind coordonatele temporale precise pe care le-am trasat, am început acest periplu cu scrierile reprezentanților Școlii Ardelene, considerând că abia din acest moment se poate vorbi despre un discurs articulat care face apel la reprezentări ale imaginărilor naționaliste aplicate asupra limbii. Dintre multitudinea de scrieri ale reprezentanților Școlii Ardelene am ales ca reprezentative opiniile exprimate de Ion Budai Deleanu și Petru Maior, unii dintre primii scriitori români care aduc în discuție limba ca factor identitar și de asemenea cei care pun bazele discursului despre latinitatea limbii române.

Următorul capitol tratează perioada pașoptistă, momentul în care discursul despre limba națională devine central mișcării de eliberare națională. M. Kogălniceanu, Heliade Rădulescu sau Alecu Russo scriu cu pasiune despre nevoia unei limbi și literaturi naționale, despre eforturile de standardizare care trebuie depuse cât și despre coordonatele pe care această evoluție lingvistico-literară trebuie să se desfășoare. La nivelul imaginărilor lingvistice se remarcă influența paradigmei romantice, dominantă în acel moment, atât sub raportul retoricii cât și al conținutului.

După momentul de efuziune romantică al perioadei pașoptiste, odată cu constituirea statului național român, discursul despre limbă se modifică și el, ajungând într-o perioadă de consolidare. Din deziderat, limba națională se transformă în realitate, iar acest fapt presupune nevoia de organizare și standardizare, resimțită chiar mai acut decât până atunci și reflectată prin scandalul declanșat de dicționarul latinizant la lui Massim și Laurian. Opozițiile vehemente ale unor figuri de prim plan ale vremii dau naștere unei polemici în urma căreia dubla descendență latino-slavă a limbii române este pe deplin consacrată.

Perioada antebelică și cea interbelică reprezintă ultimul punct în periplul diacronic pe care și l-a propus lucrarea noastră. Deși abordarea tradițională a perioadei interbelice este tradiționalism vs. modernitate, am preferat, în baza decupajului tematic pe care l-am descris mai sus, să abordăm perioada interbelică sub aspectul său de sinteză între tendințele divergente până atunci și mai ales din prisma faptului că acesta este momentul apologiilor pentru limba literară. Față de fazele anterioare ale evoluției ideologiei lingvistice, perioada interbelică este punctul de vârf al apologiei pentru potențialitățile expresive ale limbii, momentul în care teoreticienii și

lingviști ori critici literari scriu cu fervoare despre nevoia ca limba română să poată deveni suportul literaturii care ajunsese într-o perioadă de maximă efervescență.

Urmărind *imaginarea* limbii române în discursul modernității, am încercat să combinăm o abordare diacronică, care urmărește principalele momente ale acestui discurs în relație cu periodizarea consacrată de istoriile limbii și literaturii române, pe care am completat-o cu o analiză stilistică și retorică a *imaginarului lingvistic* specific fiecărei perioade de dezvoltare a culturii române, considerând că doar astfel se poate releva felul în care figurile dominante ale fiecărui moment cultural au influențat percepția despre limbă cât și dezvoltarea acesteia.

Într-o perioadă în care istoriile alternative, narate din puncte de vedere diverse și surprinzătoare au devenit norma, ni se pare că și evoluția meditației despre limba română ca limbă națională se relevă ca o astfel de istorie, cu atât mai interesantă și provocatoare cu cât nu oferă răspunsuri, ci propune un alt nivel la care se poate purta obsedanta discuție identitară în spațiul românesc.

CUPRINS

1. ARGUMENT

2. INTRODUCERE

3. LIMBA NAȚIONALĂ, O CONSTRUCȚIE IDEOLOGICĂ EUROPEANĂ

3.1. NAȚIONALISMUL PROTEIFORM

3.2. NAȚIUNEA: O INVENȚIE A MODERNITĂȚII?

3.2.1. E. Kedourie - society of states vs. society of nations

3.2.2. E. Gellner: națiunea, un idol al modernității

3.2.3. E. Hobsbawm - națiunea ca tradiție inventată

3.2.4. B. Anderson - print capitalism și colonialism

3.3. NAȚIUNEA ÎN CONCEPȚIA ETNOSIMBOLISTĂ

3.3.1. Anthony D. Smith: etno-simbolismul ca alternativă

3.3.2. J. Armstrong: națiunea modernă și ciclul conștiinței etnice

3.3.3. J. Hutchinson: naționalismul cultural

3.4. LIMBA (NAȚIONALĂ) ÎN CONTEXTUL IDEOLOGIEI NAȚIONALISTE

3.4.1. Locul limbii naționale în ideologia naționalistă

3.5. ANEXĂ

4. DIRECȚII METODOLOGICE ÎN ANALIZA LIMBII ȘI A VALENȚELOR SALE DE CONSTRUCT CULTURAL

- 4.1. DIMENSIUNEA SOCIALĂ A LIMBII
- 4.2. SOCIOLINGVISTICA ISTORICĂ
- 4.3. MODIFICAREA LINGVISTICĂ ȘI PERMEABILITATEA EI IDEOLOGICĂ
 - 4.3.1. *Standardizarea limbii*
 - 4.3.2. *Purismul lingvistic*
 - 4.3.3. *L'imaginaire linguistique*

5. DE LA REFLECȚIE LA ACȚIUNE: ȘCOALA ARDELEANĂ

- 5.1. ION BUDAI-DELEANU: FILOGIA INCIPIENTĂ
- 5.2. PETRU MAIOR: OBSESIA ORIGINILOR
- 5.3. IMAGINARUL LINGVISTIC AL ȘCOLII ARDELENE
- 5.4. ANEXĂ

6. PERIOADA PAȘOPTISTĂ: LIMBĂ ȘI NAȚIUNE

- 6.1. M. KOGĂLNICEANU: PENTRU ȘI ÎNSPRE EUROPA
- 6.2. ALECU RUSSO: PURISMUL ARHAIZANT ȘI FOLCLORIC
- 6.3. ION HELIADE RĂDULESCU: IDEOLOGIA CU MAJUSCULE
 - 6.3.1. *Limba națională și maturitatea culturală*
 - 6.3.2. *Mărirea și decăderea limbilor*
 - 6.3.3. *Geniul limbii. Estetica eufoniei*
- 6.4. IMAGINARUL LINGVISTIC AL PERIOADEI PAȘOPTISTE
- 6.5. ANEXĂ

7. LIMBA, ÎNSOȚITOAREA NAȚIUNII: FILOGIE ȘI IDEOLOGIE ÎN STATUL NAȚIONAL ROMÂN MODERN

- 7.1. TITU MAIORESCU: EXIGENȚA CRITICĂ
- 7.2. DICȚIONARUL MASSIM-LAURIAN: SFÂRȘITUL UNEI EPOCI
- 7.3. *ETYMOLOGICUM MAGNUM ROMANIAE*: IDEOLOGIA ȘI „NEGURA VREMILOR”
- 7.4. AL. PHILIPPIDE: UN JUNIMIST AL LINGVISTICII
- 7.5. ANEXĂ

8. PERIOADA INTERBELICĂ: LIMBĂ NAȚIONALĂ, LIMBĂ LITERARĂ

- 8.1. D. CARACOSTEA: *EXPRESIVITATEA LIMBII ROMÂNE*
- 8.2. S. PUȘCARIU: SINTEZĂ ȘI ȘTIINȚIFICITATE
- 8.3. ÎN LOC DE ÎNCHEIERE
- 8.4. ANEXĂ

9. CONCLUZII

10. BIBLIOGRAFIE

- A. SURSE PRIMARE
- B. BIBLIOGRAFIE CRITICĂ
 - b.1. În volum*
 - b.2. În periodice*
- C. RESURSE ELECTRONICE